

*Маміч О. В.,
здобувач кафедри права Європейського Союзу
та порівняльного правознавства
Національного університету «Одеська юридична академія»*

МЕХАНІЗМИ РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ПЕДАГОГІЧНОМУ НАСИЛЬСТВУ

Анотація. Статтю присвячено виявленню механізмів Ради Європи, які сприяють формуванню так званої концепції позитивної педагогіки та запобіганню педагогічному насильству щодо дітей. Виявлено місце педагогічного насильства в системі форм і видів насильства. У висновках міститься авторське бачення шляхів імплементації в українську правову систему стандартів Ради Європи щодо запобігання педагогічному насильству.

Ключові слова: стандарти Ради Європи, педагогічне насильство, форми й види насильства, імплементація.

Постановка проблеми. Для класифікації насильства в доктринальних дослідженнях можуть бути використані різні критерії залежно від авторської позиції, предмета й мети дослідження. Залежності від того, чи здійснюється дослідження в контексті міжнародно-правової відповідальності або відповідальності за національним (кримінальним) правом, критерії класифікації також можуть бути різними.

Очевидно, що і в міжнародному, і в національному праві за своїм правовим змістом насильство може бути або фізичним, або психічним. Деякі злочини характеризуються одночасним застосуванням обох цих форм насильства.

Метою публікації є виявлення механізмів Ради Європи, які сприяють формуванню так званої концепції позитивної педагогіки та запобіганню педагогічному насильству щодо дітей.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що в контексті цієї статті обрано критерій класифікації насильства залежно від суб'єкта протиправної поведінки. Зокрема, це педагоги в широкому розумінні цього терміна, тобто професіонали, які здійснюють вплив на формування інтелектуального або фізичного розвитку дитини на регулярній або тимчасовій основі.

Якщо в міжнародно-правових дослідженнях здебільшого згадується про два види насильства, а саме про психічне й фізичне, то в дослідженнях національного права окремими видами виділяються й інші види насильства.

Так, Ю. Антонян поряд із фізичним і психічним насильством виділяє інтелектуальне насильство, головною ознакою якого є те, що воно вчиняється службовими особами шляхом оформлення відповідного документа. До цього виду насильства він відносить перевищення влади або службових повноважень, притягнення завідомо невинної особи до кримінальної відповідальності, винесення завідомо неправосудного вироку, завідомо незаконний арешт, затримання або незаконне поміщення в психіатричну лікарню, переслідування за критику тощо [1, с. 54–55].

Д. Москаль під сексуальним насильством розуміє протиправний вплив однієї особи на іншу, який порушує волевиявлення потерпілого та вчиняється з метою задоволення статевого ваблення або завдання сексуальної травми. До останнього він відносить будь-які порушення психічної діяльності (страх, шок, хвилювання тощо), які настали у свідомості потерпілої особи внаслідок сексуального насильства, яке вона спостеріга-

ла та (або) зазнала. Видами сексуального насильства, на його думку, є такі: фізичне (завдання тілесних ушкоджень, побойів, обмеження волі) та психічне (гіпноз, погроза застосування насильства, знищення, пошкодження майна, розголошення відомостей, які ганьблять потерпілого, доведення до безпорадного стану через алкоголь і наркотики, інші дії, зокрема розпусні, добровільні статеві зносини, поширення порнографічних предметів) [2, с. 83–84].

Важливим питанням, на наш погляд, є класифікація психічного насильства за різними підставами. Варто зазначити, що Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р., крім фізичного та психологічного насильства, виділяє сексуальне й економічне насильство. Під сексуальним насильством розуміється протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканність іншого, а також дії сексуального характеру щодо неповнолітнього члена сім'ї. У свою чергу економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу й іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я [10, с. 210].

Н. Дедекаєва вважає, що законодавство України не охопило окремих видів насильства, яке фактично існує. На її думку, останнім часом набув значного поширення такий вид насильства, як корупція, яка пов'язана або з прямим вимаганням хабара державними службовцями від громадян або зі створенням таких штучних умов, за яких без хабара вирішити справи стає неможливо [3, с. 57].

На нашу думку, такі різні підходи до визначення та класифікації насильства на «види», «форми прояву» або «способи» потребують упорядкування й чіткої концепції. Вважаємо, що залежно від характеру впливу на потерпілу особу (осіб) двома основними формами насильства є фізичне та психічне насильство. Окремо чи разом вони можуть проявлятися у різних видах насильства залежно від критерію, що складає основу тієї або іншої класифікації, наприклад:

– залежно від суб'єкта, який здійснює насильство (насильство в сім'ї, педагогічне насильство, інтелектуальне насильство; насильство, яке здійснюється працівниками правоохоронних органів, правосуддя й відбування покарання тощо);

– залежно від порушених прав і свобод дитини (сексуальне насильство, економічне насильство, примусова праця тощо);

– залежно від середовища й умов, у яких знаходиться дитина (інформаційне насильство, насильство в громаді, насильство на робочому місці тощо).

Перелік наведених критеріїв класифікації насильства на види не є вичерпним. Цей приклад наданий для ілюстрації місця педагогічного насильства в системі його форм і видів. На відміну від класифікації насильства за формою, його класифікація за видами має суто наукову (теоретичну) цінність.

Перейдемо до аналізу особливостей педагогічного насильства. Здійснення педагогічного впливу є однією з основних

функцій педагога й педагогічної спільноти в цілому. Формування якісного особистісного розвитку, вольової й моральної сфери учнів можливе лише за умови здійснення педагогічного тиску. Міра цього формуючого тиску для кожної дитини визначається індивідуально. Професійна майстерність вчителя полягає у визначенні цієї міри. Однак провідними або базовими тут стають морально-етичні якості особистості самого вчителя, оскільки, переступаючи поріг шкільного класу, учитель отримує владу.

Сучасна школа має бути «антропоцентричною», спрямованою на розкриття творчого потенціалу кожного учня: центром усіх навчально-виховних впливів має стати конкретний учень; відповідно, усі способи й форми організації шкільного життя мають підпорядковуватися меті його всестороннього особистісного розвитку. Такий принцип популяризує Рада Європи. За аналогією з концепцією «позитивного батьківства» Ради Європи можна констатувати формування концепції «позитивної педагогіки» [4].

Більш ніж півсторіччя дії правозахисної системи, створеної Радою Європи, є феноменом європейського й міжнародного права. Окрему увагу в контексті «позитивної педагогіки» Рада Європи приділяє якості освіти обдарованих дітей. Такий підхід є цілком виправданим. Адже ця категорія дітей знаходиться в зоні ризику в контексті педагогічного насильства. Добре відома історія про насильство батька-педагога російської піаністки П. Осетинської. Батько застосував до дочки так звану систему «дубль стрес», де основним компонентом виступає стрес (швидка зміна фізичних та інтелектуальних вправ), покликаний мобілізувати всі здібності організму. Батько дівчини вважав: «У світі є речі, які ви нічим, крім насильства, не зробите. Якщо б не було насильства, ми б не знали пана Моцарта. Насильство – це все. Насильство – це основа культури» [5]. Унікальність цієї історії полягає в тому, що дівчинка була жертвою насильства в сім'ї, а не педагогічного насильства, тому що її батько не мав спеціальної музичної освіти, проте при цьому здійснював специфічні педагогічні функції.

Ініціатива обговорення проблеми освіти обдарованих дітей у Раді Європи виходила від Міжнародної неурядової організації з консультативним статусом при Раді Європи «Євроталант». Як початковий пункт своєї доповіді в Парламентській асамблеї Ради Європи доповідач від групи соціалістів Т. Хаджідеметріу висунув такий принцип: «Питання того, як надати обдарованим дітям більше можливостей, може бути розглянуто під кутом зору гарантій прав людської особистості. Точніше, можна підходити до цієї проблеми з точки зору рівності можливостей для всіх дітей. Важливо відзначити, що хоча деякі держави вже почали роботу з виявлення обдарованих дітей, інтерес до проблеми щоразу змінюється, і обговорення триває в широкому діапазоні різних взаємопов'язаних аспектів» [6].

У лютому 1994 р. Т. Хаджідеметріу зробив запит до національних делегацій Ради з культурного співробітництва в рамках Комітету міністрів Ради Європи з питанням щодо того, чи існує законодавство або спеціальні положення щодо обдарованих дітей, чи здійснюють уряди освітні програми в співпраці з неурядовими організаціями, що займаються питаннями обдарованих дітей. Позитивні відповіді надійшли лише з Білорусі, Чехії, Естонії, Фінляндії, Франції, Ісландії, Литви, Польщі, Португалії, Словаччини, Іспанії, Швейцарії та Великобританії.

При цьому п'ять держав заявили, що в них немає спеціального законодавства або положень, що стосуються обдарованих дітей. У Словаччині таке законодавство знаходиться на стадії підготовки; у Швейцарії екстернат програмного матеріалу в школі допускається в деяких кантонах (ця можливість існує також в інших державах, що не надали відповіді); в Естонії з'явилося спеціальне законодавство, переважно в галузі мистецтва

та спорту; у Білорусі були окремі освітні програми; у Чеській Республіці, Литві, Польщі й Португалії було спеціальне законодавство для обдарованих дітей. Цікаво відзначити, що на підставі 7 відповідей, які надійшли з держав Західної Європи, та 6 відповідей зі Східної Європи спеціальне законодавство та спеціальні освітні програми для обдарованих дітей більш розвинені в державах Східної Європи.

Здається, що існує два протилежні погляди на проблему обдарованості дітей: 1) усі діти обдаровані й талановиті; 2) деякі діти більш обдаровані, ніж інші, тому становлять важливі освітній та економічний ресурс. Обидва погляди не можна недооцінювати, вони повинні співіснувати та стимулювати роздуми професійних розробників програм, академічного співтовариства, викладачів і практиків. Замовчувати проблему обдарованих дітей (і відповідно, способи роботи з ними), щоб не отримати докору в елітаризмі, – відмовити їм у праві користуватися можливостями, необхідними для розвитку їх особливих здібностей і талантів. Потрібно знайти спосіб перемогти утворений зв'язок між обдарованими дітьми та їх потребами, з одного боку, і елітизмом в освіті, з іншого боку. Проте будь-яка ініціатива, яка систематично ставить у привілейоване становище одну групу дітей, наприклад обдарованих, є неприйнятною. Усі діти повинні мати можливість користуватися високоякісною освітою всіх рівнів і відповідними умовами навчання.

Обдарованість дитини важлива як стратегічний актив, тому несвоєчасне виявлення видатних інтелектуальних і будь-яких інших можливостей є втрачанням людських активів. Подібним явищем виявляється навчання обдарованої дитини у «звичайній» загальноосвітній школі, оскільки воно не дає жодного результату. Проте умови, запропоновані для обдарованих дітей, на нашу думку, не є ідеальними умовами навчання для абсолютно всіх дітей, щонайменше через різні можливості щодо успішності засвоєння навчального матеріалу. Дорослі, як батьки, так і педагогічні працівники, мають створювати необхідні умови навчання для всіх без винятку дівчат і хлопців із різними можливостями.

Те, що дійсно шкодить і обдарованим, і менш здібним учням, – одноманітність освітніх можливостей. Для спрямування обдарованих дітей у потрібну сторону необхідно створити максимально можливу різноманітність і наявність вибору на всіх рівнях освіти.

Відповідно до Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи від 7 жовтня 1994 р. № 1248 [7] Асамблея Ради Європи підтверджує право на освіту як основне права людини та вважає, що освіта, наскільки це можливо, доцільна для кожної людини. Для практичних цілей система освіти має бути побудована таким чином, щоб забезпечити необхідну освіту для більшості дітей, мають бути схвалені особливі заходи для дітей з особливими потребами, дітей, які є обдарованими. Обдаровані діти мають бути в змозі отримати такі умови навчання, які б дозволили їм повною мірою розвинути свої наявні здібності у власних інтересах і на благо суспільства в цілому.

Жодна країна не може дозволити собі марнувати таланти, якими володіють обдаровані діти, марно витратити людські ресурси, своєчасно не вказувати на будь-які інтелектуальні чи інші можливості дитини. Спеціальні освітні послуги для обдарованих дітей жодною мірою не мають шкодити іншим дітям. Асамблея рекомендує Комітету Міністрів Ради Європи пропонувати компетентним органам держав, що підписали Європейську культурну конвенцію, враховувати такі положення у своїй освітній політиці: 1) законодавство має визнавати й поважати індивідуальні відмінності. Обдаровані діти, як і інші категорії дітей, потребують відповідних освітніх можливостей для того, щоб

повністю реалізувати свій потенціал; 2) фундаментальні дослідження у сфері обдарованості, таланту та прикладні дослідження мають розроблятися паралельно. Дослідження «механізмів успіху» для всіх учнів може допомогти вирішити проблеми неуспішності; 3) програми навчання викладачів мають включати в себе стратегії для виявлення дітей із високими інтелектуальними здібностями або особливими талантами. Інформація щодо обдарованих дітей має бути доступна для всіх, хто займається освітою та роботою з дітьми (вчителів, батьків, лікарів, соціальних працівників, працівників освіти тощо); виокремлення особливо обдарованих дітей у кожній предметній сфері має бути організовано в рамках звичайної шкільної системи освіти, дошкільної освіти тощо. Гнучкі програми, академічна мобільність, багатий додатковий матеріал, аудіовізуальні засоби та проектно-орієнтовані способи й методи навчання сприяють розвитку всіх дітей, незалежно від того, чи обдарована дитина або ні, дозволяючи при цьому виявити дітей з особливими потребами в найкоротші терміни. Звичайна шкільна система має бути достатньо гнучкою, щоб задовольняти потреби учнів із високими показниками або талановитих учнів; будь-які спеціальні умови для обдарованих або талановитих дітей мають реалізуватися з обережністю, уникаючи небезпеки «маркування» дітей з усіма його небажаними наслідками для суспільства.

Парламентська Асамблея підкреслила «необхідність уточнити поняття «обдарованості» як робоче визначення, прийняте та зрозуміле на різних мовах» [7].

Таким чином, Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1248 щодо освіти обдарованих дітей підтверджує, що право на освіту є основним правом людини й що воно має бути адаптоване для кожного індивіда. Вважаємо, що необхідне існування систем шкільного навчання, які б забезпечували задовільний рівень освіти для більшості дітей. Однак завжди будуть існувати діти з особливими потребами, для навчання яких мають бути прийняті спеціальні заходи. Такими є високообдаровані діти, яким мають бути надані такі умови навчання, у яких вони могли б повністю реалізувати свої можливості відповідно до власних інтересів та інтересів суспільства.

Іншою особливою групою дітей, що знаходяться в зоні ризику застосування педагогічного насильства, є діти, які знаходяться в установах опіки. Рекомендація (2005)5, прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 16 березня 2005 р., присвячена основним принципам встановлення опіки над дітьми та правам дітей, які знаходяться в установах опіки, а також нормам якості й керівним напрямкам здійснення опіки. Зокрема, Рекомендацією (2005)5 встановлене «право на повагу до людської гідності й на фізичну недоторканність, зокрема на гуманні й непригноблючі умови життя й навчання без застосування насильства, у тому числі й на захист від тілесних покарань і будь-якої форми насильства» [8].

На нашу думку, процес імплементації в українську правову систему наведених стандартів Ради Європи має відбуватися, зокрема, шляхом: 1) підвищення правосвідомості дітей і педагогів; 2) формування державної соціальної політики, спрямованої на створення педагогічної спільноти, здійснення заходів з підвищення статусу педагога в суспільстві, створення спеціалізованих центрів психологічної підтримки педагогів (оскільки часто причиною психологічного насильства з боку педагогів є несвідома компенсація чисельних соціальних та особистих негараздів); 3) законодавче закріплення процедури дискваліфікації педагога за наявності професійного зловживання та професійної непридатності з урахуванням принципів, закладених Національною стратегією розвитку освіти на 2012–2021 рр.

Висновки. З наведеного можна зробити висновок, що у формуванні механізмів Ради Європи щодо запобігання й захисту дітей

від педагогічного насильства важливу роль відіграють джерела так званого «м'якого права» Ради Європи. Резолюції й рекомендації Парламентської Асамблеї й Комітету Міністрів спрямовують зусилля держав-членів Ради Європи на встановлення єдиних стандартів і допомагають правильно зрозуміти зміст взятих на себе зобов'язань відповідно до договорів Ради Європи: Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, Європейської соціальної хартії, а також переглянутої Європейської соціальної хартії, Європейської конвенції про попередження катувань, нелюдського та принижуючого гідність поводження або покарання, Європейської конвенції про здійснення прав дітей і Конвенції про особисті стосунки, що стосуються дітей.

Література:

1. Антонян Ю. Преступная жестокость / Ю. Антонян. – М., 1994. – С. 54–55.
2. Москаль Д. Протидія сексуальному насильству: кримінально-правовий аспект / Д. Москаль // Реформування кримінального та кримінально-процесуального законодавства України: сучасний стан та перспективи : матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 83–84.
3. Дедекаєва Н. Місце і роль насильства у суспільно-економічній формі / Н. Дедекаєва // Роль ОБС у сфері запобігання та протидії насильству. – Львів, 2000. – С. 57.
4. Мамич О. Концепція позитивного родительства в документах ООН и Совета Европы / О. Мамич // Правове життя сучасної України : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (16–17 травня 2013 р.). / відп. за вип. В. Дрьомін ; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2013. – Т. 1. – С. 435–437.
5. Система воспитания О. Осетинского [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pianolog.ru/study/double_stress_oleg_osetinsky.
6. Doc. 7140. Report on education for gifted children (Rapporteur: Mr Hadjide metriou, Cyprus, Socialist Group), 13 September 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=8142&Language=EN>.
7. PACE. Recommendation 1248(1994) on education for gifted children [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta94/erec1248.htm>.
8. Recommendation Rec(2005)5 of the Committee of Ministers to member states on the rights of children living in residential institutions (Adopted by the Committee of Ministers on 16 March 2005 at the 919th meeting of the Ministers' Deputies) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=835953>.

Мамич Е. В. Механизмы Совета Европы по предотвращению педагогического насилия

Аннотация. Статья посвящена выявлению механизмов Совета Европы, способствующих формированию так называемой концепции позитивной педагогики и предотвращению педагогического насилия по отношению к детям. Обнаружено место педагогического насилия в системе форм и видов насилия. В выводах содержится авторское видение путей имплементации в украинскую правовую систему стандартов Совета Европы по предотвращению педагогического насилия.

Ключевые слова: стандарты Совета Европы, педагогическое насилие, формы и виды насилия, имплементация.

Mamich E. The Council of Europe mechanisms for the prevention of pedagogical violence

Summary. Article is devoted to revealing the mechanisms of the Council of Europe, contributing to the formation of so-called concept of “positive pedagogy” and prevent teacher violence against children. It was found a place of pedagogical violence in the system of forms and types of violence. The conclusions contain the author’s vision of ways to implement the standards of the Council of Europe for the prevention of pedagogical violence to the Ukrainian legal system.

Key words: Council of Europe standards, pedagogical violence, forms and types of violence, implementation.